

Eesti mõistatuste arhiiviainese filoloogiline vaatenurk – vorm kui lähtekoht

Piret Voolaid

Eesti folkloorse arhiivimaterjali kogumisspetsiifikale on olnud põhiliselt omane liigi- ja tekstikeskne lähenemine. Aegade jooksul kogutud käsikirjalise arhiivimaterjali ja erinevates trükistes leiduvate mõistatuste põhjal koostatud tüpoloogilises paberkartoteegis, mille alusel on rajatud ka mõistatuste digitaalsed korpused, on eesti mõistatused liigitatud selgelt filoloogiliselt, tekstide vormi aluseks võttes. Muudest folkloori alaliikidest eristab mõistatuse tavapäraselt küsimus-vastus-vormiline ülesehitus. Vormilised iseärasused tingivad arhiivi korrastamisel ka žanrisisese taksonoomia ja oma arhiiviterminoloogia. Näiteks **tavaliste mõistatuste** korral (u 130 000 üleskirjutust) võib eristada kaht loomisprintsipi: 1) objektid (ja nende omadused, tegevused või osad jne) on esitatud meelega valede nimedega (*Üks hani, neli nina? Padi – padi on „hani“; Hall härg, seljast sööb? Vesikivi – vesikivi on „härg“*), 2) objektid on esitatud ainult omaduste või tegevuste jne kirjeldustena (*Seest siiru-viiruline, pealt kulla-karvaline? Sibul*) (vt ka <http://www.folklore.ee/~kriku/PARINTRO/troobid.htm>). Nn mõistatuste äärealadeks peetavad **keerdküsimused** (u 25 000 üleskirjutust) on küsisõnalise või küsisõnaühendilise algusvormeliga mõistatused, mille puhul küsija eesmärgiks on vastaja narritamine ja hanekstõmbamine (*Mis vahe on eestlastel ja soomlastel? Eestlaste B-proov on negatiivne*). **Liitsõnamängulised mõistatusküsimused** (u 5000 üleskirjutust) hakkavad enamasti algusvormeliga *missugune?* või *milline?*, kuid ei nõua ootuspäraseks vastuseks mitte tavapäraselt neile küsisõnadele vastavat omadussõna, vaid enamasti hoopiski liitnimisõna (*Missugused konnad ei krooksu? Ülikonnad; Missugust vorsti ei sööda? Laiskvorsti*). **Lühendmõistatuste** (u 3000 üleskirjutust) küsimuspoole moodustab peamiselt üldtuntud lühend, millele antakse vastuses tavapärasest hoopis erinev, vaimukas ja humoorikas tõlgendus, sealjuures on harjumuspäraselt tegu akronüümi ehk valiktähtlühendiga, kus sõnade lühendamisel võetakse mingi ilmekas osa tähtedest või sõnaühendi puhul tavaliselt sõnade algustähed (*SSSR? Suur sibulasööjate riik*). **Värssmõistatused** ja **tähemängud** (u 3000 üleskirjutust) on peamiselt autorilooming, küsimuspoole moodustab värsvormis tekst (*J-ga ilmas olen toiduks, R-ga mässu järel võiduks? Jahu/rahu*). **Valemmõistatuste** (u 700 üleskirjutust) küsimuspooleks esitatakse lause või sõna valemina, kasutatakse läbisegi tähti, numbreid või muid sümboleid) ja vastus saadakse sümboleid traditsiooniliselt hääldades (*Mida tähendab SAA 1x5A2? Saa ükskord viisakaks, L/r eee uuuu? Suurel härral kolmed viisud*). Väiksemad perifeersed üksused on **ülesanded, mis opereerivad sugulusvahekordadega** (u 500 üleskirjutust, *Sinu vanemate laps, aga pole sinu õde ega vend? Sina ise*), **arvutusülesanded** (u 500 üleskirjutust *Kahe poisi vahel jaotati neli õuna. Kuidas sai kumbki poiss kaks õuna, kui korvi jäi üks õun? Üks poiss sai õuna korviga*), **tähelepanutestid** (u 200 üleskirjutust, *Olete lendur ja lendate kaks korda nädalas liinil Moskva-Jerevan, vahemaandumisega Taškendis. Kui vana on lendur? Teievanune*). Puhtgraafilist folkloori esindavad **piltmõistatused** (u 7300 üleskirjutust), mille küsimuspoole moodustab paberile joonistatud (tavaliselt raamitud) minimalistlik pilt koos selle juurde esitatud küsimusega *Mis on pildil?*, vastuseks on aga pildil oleva nähtuse, eseme, tegevuse, olukorra ühe sõna või lausena antud kirjeldus (*Mis on pildil ? Kodaniku lips jäi ukse vahele*).

Ülaltoodud liigendamisel on aluseks tekst ja eesmärk paigutada tekst staatilise arhiiviainese hulgas kindlasse süsteemi. Süstematiseerimine põhineb tekstil ja selle vormil. Eesti materjali sisaldavatest allikapublikatsioonidestki ei leia tekstide kasutusega esituskonteksti, isegi kui see haruharva ongi arhiiviüleskirjutustes juurde lisatud. Kontekstuaalsusel on aga teksti mõistmisel oluline roll, kuivõrd pärimus on väga tihedasti läbi imbunud kasutaja elukeskkonnast, oma ajastu kultuurilisest olustikust ja argipäevast, mida teatud ajadistantsilt ilma sellesama olustiku ja argipäevaga sidemeid omamata on väga raske, isegi võimatu aduda. Esituskonteksti puudumine illustreerib aga väga ilmekalt olukorda, miks klassikalised mõistatused jäävad tänapäeva inimesele sageli arusaamatuks. 1965. aastal kommenteerib koguja Marta Mäesalu mõistatuste tundmist: *Mu väikesed sõbrad, ka noorim, nelja-aastane, olid maiad mõistatusi kuulama ja jätsid paljugi meelde. Sellejuures ilmnes, et mitmed mõistatused endisaegsest elust olid nüüdsetele lastele arusaamatud, nad ei tundnud vastavaid esemeid ega olukordi* (RKM II 221, 447/50 < Hädemeeste). Ning seejärel annab ta üheksa mõistatuse juurde seletuse, miks tuleb lastele pikk selgitus anda, enne kui lapsed mõttest aru saavad: *Hobu tallis, saba räästas? Oma vanemait kuulsin lapsepõlves, et see on tuli ja suits. Sel ajal kuivatati vilja rehetubades ja vihusaunad olid enamasti korstnata, lahendus oli arusaadav. Nüüd on saunadel korstnad ja siinsetes rehielamutes on rehetoad köögiks ümber ehitatud, suits juhitakse korstnasse, lastele tuli rääkida endisest elust suitsutares.*

Meie oleme küll enamiku pärimõistatuste tähenduskonteksti kaotanud, ent omaaegsete kirjapanijate jaoks oli see olemas, ja kuna see *oli olemas*, ei olnud seda tarvis ka kirja panna. Piisas vaid tekstist, et meenuks ka otstarve. Oleviku ja tuleviku kasutajale mõeldes tuleks andmebaaside rajajatel tekstide tähendus kättesaadavaks teha, lihtsamatel juhtudel oleks abi etnograafilise entsüklopeedia lisamisest.